

Міністерство освіти та науки України  
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний  
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ  
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ  
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»  
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

#### **Редакційна колегія**

**Авксентьєва Г. А.**, кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

**Боєва Е. В.**, кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

**Павлюк Н. Л.**, кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

**Яремчук Н. В.**, кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

#### **Рецензенти**

**Шевченко Т. М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

**Олексенко В. П.** – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

**Теорія** та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

*Надія ПАВЛЮК,  
кандидат філологічних наук,  
викладач кафедри української та зарубіжної літератур  
Університету Ушинського*

## **ПОСТМОДЕРНА ІРОНІЯ У РОМАНІ Ю. АНДРУХОВИЧА «МОСКОВІАДА»**

**Постановка проблеми.** Помітним явищем нинішнього культурного життя є творчість таких українських письменників, як Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Олександр Ірванець, Оксана Забужко, Юрій Іздрик, Любо Дереш тощо. Кожен митець по-своєму талановитий та самобутній.

Важливе місце в сучасній українській літературі відводиться Юрію Андруховичу, який одним із перших дав поштовх розвитку постмодернізму і сьогодні є одним з найвідоміших представників течії.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Роман Ю. Андруховича «Московіада» неодноразово був об'єктом дослідження, увага науковців зосереджувалася на поетикальних, міфологічних, мовних, хронотопічних аспектах. Маємо на увазі наукові розвідки О. Бойченко, Т. Гундорової, Н. Зборовської, А. Ребрика, К. Хижняк тощо. Однак актуальність художньої творчості Ю. Андруховича зумовлює різноаспектне та повсякчасне дослідження текстів письменників.

Розвиток української літератури ХХІ ст. відзначається певною суперечливістю світоглядно-філософських ідей, еkleктизмом, переплетінням багатьох традиційних жанрових різновидів, інтертекстуальністю, стиранням меж між реальністю та ілюзією, карнавалізацією, ідеєю маски та грою з архетипом, іронічно-пародійною специфікою повістування.

**Мета статті** – дослідження поетикальних особливостей використання Ю. Андруховичем художнього засобу іронії у романі «Московіада».

**Виклад основного матеріалу.** Іронія (грецьк. *eironeia* – лукавство, глузування, удавання) – художній троп, який виражає глузливо-критичне

ставлення митця до предмета зображення; це насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою [7, с. 313].

Іронію в постмодерністській літературі визначають базовою категорією. «Іронія як риторична фігура, покладена в основу іронії як постмодерністського художнього прийому й постмодерного принципу мислення, відрізняється від інших тропів тим, що для виконання своєї ролі передбачає обов'язкове задіяння адресата як... [6, с. 21–22] «читача декодуючого, який повинен зінтерпретувати й оцінити сприйнятий текст» (Л. Гатчен) [9, с. 335] та на основі власної компетенції та інтенціональної інтерпретації «домислити те, що залишилося невисловленим, на додаток до сказаного» [9, с. 344].

Іронія у різних її варіаціях представлена у більшості українських романів 90-х рр., але найбільше до парадигми комічного вписується Ю. Андрухович. Іронія для нього є однією з ключових текстових стратегій і має дуже широкий діапазон – від доброї, життєрадісної до злої, гротескової. Іронія ж виникає – іноді незалежно від волі автора – як результат користування «словником епохи». Постмодернізм, на думку Ю. Андруховича, – «це єдино можливий сьогодні спосіб мистецького вислову», «світова культурна ситуація, від якої нікуди не подітися» [3, с. 66].

Роман «Московіада» Ю. Андруховича написаний у традиціях постмодерної прози. Автор використовує різноманітні прийоми – літературну містифікацію, іронічне цитування, гротеск, гру алюзіями, травестію тощо з метою створити нову естетичну цінність задля показу спустошеності людини пострадянського суспільства. Аналізований твір Ю. Андруховича характеризується нестримною стихією іронії, веселощів, тотального й захоплюючого висміювання дійсності у всіх її проявах та на часопросторовому, композиційному, образотворчому та поетикальному рівнях.

Задум роману – цілком прозорий: показати реконструкцію Імперії, що має на увазі вивільнення з-під власної історії, якою ми її знаємо (чи, точніше, знали донедавна), і конструювання історії, якою ми її воліли б бачити. Вважається при тому, що «історія-якою-ми-її-хочемо бачити» і буде тією істинною, святою, єдиною, правдивою історією, яка в непорушній цілісності й повноті своїй існувала десь, але досягнути до якої нам заважала імперія. Наскрізною думкою крізь увесь роман проходять слова про загибель Імперії, про її неспроможність існувати та функціонувати далі. «І таким є життя в цій заклятій дірі, літературному гуртожитку, вигаданому системою для виправдання й самозаспокоєння, в цьому семиповерховому лабіринті посеред жахної столиці, у загниваючому серці напівіснуючої імперії. Однак усьому доброму приходять колись хана, і ти, Отто фон Ф., просто хребтом відчуваєш, як тріщать усі її шви, як розлазяться навсібіч країни й народи, кожен з яких має нині значення цілого космосу чи, щонайменше, концепту» [2, с. 125]. За декілька сторінок знову читаємо рядки про загибель Імперії: «Б'ють тарілки, яких і без того в країні не вистачає. Розхлюпується бульйон. Касирка біжить довідатися, в чому справа. А справа в тому, що імперія подихає» [2, с. 142]. Тож, незважаючи на показну силу зображеної Імперії, – це «колос на глиняних ногах», готовий впасти у будь-яку мить, виснажений зсередини. Немов для того, щоб вижити, Імперія хапається за своїх адептів наче за останню соломинку, і топить їх разом із собою: «А справа в тому, що імперія подихає» [2, с. 66].

Яка саме імперія мається на увазі, визначити також неважко. Це видно, по-перше, з анотації до книги: «Я прожив у Москві майже два роки, і то були чи не найщасливіші мої часи. Мабуть, саме з цієї причини в моєму романі стільки злості й чорної невдячності...» [2, с. 6]. Дослідниця Т. Гундорова вважає, що «Московіада» – роман про вже неіснуючу майже Імперію з погляду людини, яка в пізньоімперську добу й сама до певної міри є неіснуючою. Адже Імперія, до якої вона була прив'язана субстантивно й

тотально, зіштовхнула колонізовану нею людину в міжчасся, міжіснування, у світ неідентичного собі «я» [5, с. 81]. Це і спричинило падіння Імперії, звал усіх ідеалів та вірувань.

Дослідники твору Ю. Андруховича помітили, що «реконструкція» імперії в романі відбувається надто дріб'язково і персонально, аби претендувати на той сокровений смисл, заради якого роман власне і писався. Зокрема, К. Москалець зазначав: «Буйноквітучі фантазми героя, спричинені алкоголем або параноєю, або і тим, і іншим, викликають сумнів щодо достовірності свідчень і без того недостовірної особи, – свідчень проти Імперії, свідчень про мову, звичаї, переконання, надлюдську схильність до алкоголю і сексу в тих, кого Отто вважає москвичами, росіянами, «єдиним народом». Можливо, всі ці пивні бари, каналізація, тунелі, конференц-зали – всього-на-всього маячня героя, котрий нарешті спіткав свою білу гарячку?» [1, с. 38].

Найбільш напруженою і негативно забарвленою, з долученням гіпербол та сатиричних відтінків є іронія, спрямована на викриття недоліків Радянської імперії, яка наближається до кінця свого існування. Такою вона є, наприклад, у зображенні містичного симпозіуму в підземеллях Московського «Дитячого світу», де «Катерина II», «Ленін», «Суворов» та інші політичні діячі минулих часів вирішують подальшу долю «Великої імперії». Для підсилення аналізованого прийому автор використовує карикатурні образи, кіч, яскравий гротеск, грубу, нецензурну лексику.

Хронологічними межами сюжетної дії твору є лише день із життя українського поета Отто фон Ф. у Москві. Останній, прощальний день перед поверненням в Україну. Його пригоди у гуртожитку Літературного інституту, подорож із порожніми слоїками за пивом у компанії таких самих поетів-пияків, відвідини коханки – спеціаліста зі зміїних отрут – кава із «крепким виноградним напінком» [2, с. 34] у кав'ярні... Але з наближенням ночі він все далі проникає у глиб цього мегаполісу, а світ набуває

фантастичного забарвлення із диявольським відблиском в очах і перетвореннями оточуючих. Композиційний прийом подорожі повинен був допомогти авторові охопити досить широкий просторовий діапазон, однак письменник ніби навмисно створює замкнений простір у межах одного міста. Хоча сам митець іронізує з приводу просторових координат твору, тому що, згідно з його концепцією, подорож – це подорож не тільки від чарки до чарки, не тільки буквальне переміщення – від станції до станції метро, від зупинки тролейбуса до зупинки, це і переміщення по іншій осі – вертикалі. Крім того, сам Ю. Андрухович у тексті свого роману стверджує, що «пияцтво – також різновид подорожі! Це подорож по звільнених півкулях свідомості, а, значить, і буття» [2, с. 59].

Іронічним у «Московіаді» є образ поета. Головний персонаж, відомий поет з України на ім'я Отто фон Ф., згадує про своє поетичне покликання, хіба тоді, коли необхідно виправдати свою відсутність: «Ти ж знаєш, я пишу роман у віршах...» [2, с. 24]. Найкращим місцем поетичного натхнення для нього є гаряча ванна: «Більшість віршів ти створив саме у гарячій воді. Бо у гарячій воді ти здатен бути великим, добрим, геніальним і самим собою водночас» [2, с. 31]. Це звучить досить опозиційно до всіх концепцій щодо вищих, небесних джерел поетичного слова. Варто також зауважити, що специфічним є мовлення головного героя: «іронічність оповідача, що сповідує культ незалежної особистості, дозволяє йому поєднувати лексику різних стилів, наприклад, наукову і ненормативну лексику» [4, с. 24]. Важливу роль у реалізації комічного ефекту твору відіграють засоби лексичного (шкаписта молодичка, вицвілі барди, лажовий пейзаж, струхлявілий московський модерн), синтаксичного (вставні і вставлені конструкції, синтаксичні повтори, парцельовані конструкції, структури невластивої прямої мови тощо) та фразеологічного (пародійна трансформація відомих афоризмів, гасел, цитат із художніх текстів) рівнів.

Більше того, в «Московіаді» автор не утримується від вільного, ба навіть глумливого поводження зі символом українського слова і духу – народним співцем, кобзарем, котрий виникає в уяві Отто фон Ф. за неможливих обставин: спершу його вводять під руки «двійко маленьких негритосів», а потім він «ледь чутно перебирає струни, сівши на кам'яному виступі, поруч із барельєфним зображенням танцюючого фавна» [2, с. 35]. Змішування різних за природою і змістом понять (тут – аполлонівського й діонісійського начал) Ю. Андрухович часто використовує для перегляду звичних, усталених відношень між певними явищами. Цей прийом – один з небагатьох наскрізних для аналізованого тексту. Але це не робиться для «зниження» тих або інших понять чи уявлень, як радше з метою звільнити їх від стереотипних нашарувань. Так, обігрування звичних феноменів «низької» та «високої» сфери через вільне їхнє перекомбінування призводить до помітного «оземлення» останніх, але в цьому саме й виявляється заперечення традиційної ієрархічної системи мислення й поведінки. «Іронія – один із способів створення поліінтерпретативності літературного тексту. Іронія як спротив твору прочитанню з'являється внаслідок присутності в тексті як мінімум двох несумісних або таких, що протирічать один одному, смислів, що не становлять цілісності...» [6, с. 29.]

Полярні, на звичний розсуд, оцінки перестають тут бути альтернативними, і вільному авторському примноженню вони засвідчують розмаїтість буття, коли хочете, його плюральність. Руйнується не сам первинний зміст символу чи обідку, а сприйняття його стосовно протилежного члена опозиції. Оскільки «дуалістичне мислення неминуче призводить до ієрархізації, де один полюс бінарної опозиції оцінюється вище за другий» [8, с. 28], деконструктивна критика стверджує услід за Ніцше «вільну гру світу без істини, без початку, який подається для вільної інтерпретації» [8, с. 35]. За допомогою іронії на всіх рівнях оповіді автор «Московіади» здійснює переоцінку звичних моделей ставлення до того чи

того феномена життя і творчості, приділяючи особливу увагу усталеним нормам.

Аналізований роман починається блискучо іронічно-пародійною оповіддю, поступово переводиться в русло гротескно-сатиричного стилю. В аналізованому творі Ю. Андрухович намагається не лише висміяти прояви мрійливого графоманства або цинічно нахабного ставлення до творчості в середовищі тих, «хто при літературі», а й показати всю абсурдність і духовну неспроможність власне радянської системи писанини з усіма її примусовими й організаційно-керуючими інституціями. Така система виявляється необхідним органом саме імперської влади, – семиповерховий літературний гуртожиток, в якому мешкає і Отто фон Ф. Він символізує неприродну й безглузду структуру всього Радянського Союзу. Жителі того «літературного будинку» нагадують «не так творців літератури, як їх персонажів»; їхні «неповторні голоси коридорні кажуть щось один одному, схрещуються, перетинаються, злягаються, вони повідомляють, що закипів чайник, наспівують «несіпъмнесольнарану» [2, с. 57].

«Ревізія і європейської, і національної традиції, що її здійснює Ю. Андрухович, завжди іронічна, тоді як ревізія советської – сатирична» [8, с. 135]. Про це свідчить роман «Московіада», головний герой якого, подорожуючи Москвою, «...розстрілює символи імперії і повертається в Україну з кулею у власному черепі». І сатира у творі «...переростає в гротеск і фарс...» [8, с. 135], а подорож для автора «Московіади» – ціла філософія життя як руху, бо життя і є подорожжю від народження до смерті, де кожний рух перетворюється на знак, стає місткішим і набуває глибшого сенсу.

**Висновки.** Роман «Московіада» Ю. Андруховича представляє дескрипцію специфічного злиття міфічного та нестандартного світогляду, який є типовим для представників постмодернізму. Унікальність іронічного спрямування роману та специфіка принципу карнавалізації слугують

основою для дослідження постмодерного дискурсу. Будучи основою для малювання картини суспільства, краху імперії, «схемою» для пізнання постмодерного світу, іронія має властивість універсальності, здатності поєднувати минуле і теперішнє, загальне та конкретне, здійсненне та потенційно важливе. Іронічно-пародійний дискурс у романі «Московіада» цілком умотивований і виявляє цілісність певної системи зображення дійсності. Її визначальним чинником виступає не лише передача «таємного» значення, а й сама літературна форма, жанрова специфіка постмодерного створу.

### Література

1. Андрухович Ю. Можливо, я дочекаюся вже завтра? *Літературна Україна*. 1908. № 6. С. 24–56.
2. Андрухович Ю. *Московіада*. Львів, 2003. 238 с.
3. Андрухович Ю. «Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода...»: [З інтерв'ю з Л. Тарнашинською]. *Слово і час*. 1999. №3. С. 66.
4. Вавринюк Т. Мовні засоби комічного в романі Ю. Андруховича «Московіада». *Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі: [зб. наук. матеріалів конференції (Бердянськ, 28–29 вересня 2017 р.) / [гол. ред. О. П. Новик]. Бердянськ, 2017. С. 23- 25.*
5. Гундорова Т. Постмодерністська фікція Андруховича з постколоніальним знаком питання. *Сучасність*. № 91. 1993. С. 79–83.
6. Кропивко І. В. Постмодерністська іронія і сміх: специфіка і наукова рецепція. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2020. № 2 (20). С. 20–32.
7. Літературознавчий словник-довідник. Київ : В Ц «Академія», 2007. 752 с.
8. Харчук Р. *Сучасна українська проза. Постмодерний період*. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

9. Hutcheon L. Ironia, satyra, parodia – o ironii w ujęciu pragmatycznym. *Pamiętnik Literacki*. 1986. № 77/1. S. 331–350.

**Наталія ЯРЕМЧУК,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української та зарубіжної літератур  
Університету Ушинського

## **ПСИХОЛОГІЗМ ПОСТМОДЕРНОГО РОМАНУ КЕНА КІЗІ «ПОЛІТ НАД ГНІЗДОМ ЗОЗУЛІ»**

**Постановка проблеми.** Підвищений інтерес до «внутрішньої людини» у структурі особистості зумовлений реалістичними обставинами. Розгорнуте відображення «історії душі людської» закономірно привели К. Кізі до поглибленого психологізму. Однак психологізм у творах автора не лише соціальний, а й глибоко філософський.

«Політ над гніздом зозулі» – роман про боротьбу проти «системи», про відчайдушні спроби зберегти власне «Я» в умовах суспільства споживання, де, здавалося б, з усіх сторін людину оточують ґрати, які обмежують прояви її власної особистості, диктують як жити і змушують підлаштовуватися під загальноприйняті норми.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У працях критиків і літературознавців з'ясовано чимало важливих проблем щодо психологізму романістики К. Кізі. Необхідно відзначити деякі праці І. Горбачевської; досить детальні нариси творчості письменника належать перу М. Гілберт Портер, або окремі аспекти аналізуються у працях Т. Овена, Є. Васильєва. У наукових розвідках Ч. Брауна наявні тонкі спостереження і цікаві зауваження з приводу психологізму роману «Політ над гніздом зозулі».

**Мета статті:** дослідити риси психологізму у романі К. Кізі «Політ над гніздом зозулі».